

ІСТОРІЯ ЗАХОПЛЕННЯ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ ВЧЕННЯМ ТЕОСОФА-МІСТИКА ЕМАНУЕЛЯ СВЕДЕНБОРГА

У статті розглядаються джерела захоплення В. Даля вченням філософа-теософа Емануеля Сведенборга та шляхи його духовного сходження від лютеранства до православ'я.

Ключові слова: духовний простір, істина, лютеранство, старообрядництво, православ'я.

В статье рассматриваются истоки увлечения В. Дала учением философа-теософа Эммануеля Сведенборга и пути его восхождения от лютеранства к православию.

Ключевые слова: духовный простор, истина, лютеранство, старообрядчество, православие.

In the article the sources of fascination of V. Dalja are examined by the studies of philosopher-theosopher Emanuel Svedenborg and way of his ascent from a Lutheran to orthodoxy.

Key words: spiritual space, truth, Lutheran, staroobrydchestvo, orthodoxy.

У науковій літературі неодноразово робилися спроби висвітлити складний духовний простір В. Даля як великого лексикографа, письменника і публіциста, його душевні боріння на шляху руху від відносної і часткової істини до Істини абсолютної і повної, від лютеранства до православ'я. Зокрема, дослідники В. І. Ільченко та К. О. Лук'яненко справедливо стверджують, що сходження Володимира Даля під омофор Православної Церкви є закономірним і логічно завершує його яскраву у своїй повноті долю [1].

Однак ці та інші дослідники не простежують повну драматизму історію духовного відродження Володимира Івановича і прийняття ним – лютеранином – учення Православної Церкви. Адже це трапилось не відразу і не поступово, а в душевних боріннях з юних років, що наочно потім проявилось у роки занять В. Далем медициною, коли він на початку 30-х років XIX ст. із завидною впертістю відкидав принципи гомеопатії, а потім став, як і російська Православна Церква, їх гарячим поборником до кінця своїх днів. Певно, що саме в юнацькі роки і виникло у нього бажання зблизитися з російським народом через традиційну ідеологію – православ'я, що, безсумнівно, ріднило його зі слов'янофілами. Дослідження цього процесу і є метою даної статті.

Однак прийняттю православ'я передувало захоплення В. Далем вченням про людину, котра є духом, який спілкується з потойбічним світом. На нашу думку, саме це захоплення вченням шведського природознавця і філософа-теософа Емануеля Сведенборга (Swedenborg, 1688-1772) остаточно визначило перехід В. Даля до лона Православної Церкви. Сведенборг оголосив себе духовидцем, стверджував, що його покликав Христос дати істинне тлумачення Біблії і організувати церкву «Нового Єрусалима». За Сведенборгом, людина є духом, який спілкується з потойбічним світом. Природний світ цілковито відповідає духовному, тому що перший виникає з другого, а обидва походять з Божественного [2].

Можливо, що вперше В. Даль почув про вчення Е. Сведенборга від свого батька, датчанина, лютеранина Jochana Christiana vor Dahe (1764 – 21 жовтня 1821), який прийняв російське підданство разом з російським ім'ям Іван Матвійович Даль в 1799 році. Він знав німецьку, англійську, французьку, російську, єврейську, латинську, грецьку та давньогрецьку мови, був медиком і *богословом*. Популярність його як лінгвіста досягла імператриці Катерини II, котра викликала його до Петербурга на посаду придворного бібліотекаря. Іоганн Даль пізніше поїхав до Йени. Пройшов там курс ліку-

вального факультету й повернувся до Росії з дипломом доктора медицини. У російській медичній газеті написано: «Іван Матвеев сын Даль 1792 года марта 8 числа удостоен при экзамене в Российской империи медицинскую практику управлять». Однак це не заважало йому бути одночасно лютеранином і богословом.

Іван Даль у Петербурзі одружився на Марії Христофорівні Фрейтаг, у них народилось чотири сини: Володимир (народ. 1801); Карл (народ. 1802), до кінця життя прослужив на флоті, проживав і похований в Миколаєві, дітей не мав; Павло (народ. 1805), був хворий чахоткою і за станом здоров'я часто проживав з матір'ю в Італії, де і похований в Римі, помер в ранній молодості, дітей не мав; Лев (?-1831), вбитий польськими повстанцями. Усі вони також сповідували лютеранство.

Марія Даль вільно володіла п'ятьма мовами. Бабуся по материнській лінії Володимира Івановича, Марія Іванівна Фрейтаг, походила з роду французьких гугенотів де-Мальї, займалась російською літературою. Відомі її переклади на російську мову С. Геснера та А. В. Іффланда. Дідусь, Христофор Фрайтаг, колезький асесор, чиновник ломбарду. Був незадоволений філологічною освітою майбутнього зятя й фактично примусив його отримати медичну освіту, оскільки вважав професію лікаря однією з небагатьох «доходных и практических профессий» [3].

Отримавши у 1814 році дворянство, Іван Матвійович, старший лікар Чорноморського флоту, отримав право на навчання своїх дітей в Петербурзькому морському кадетському корпусі за казенний рахунок. За деякими даними, рід батька Даля по батьківській лінії – чисто російський: його предки, начебто, були багатими старообрядцями, які за царя Олексія Михайловича переїхали до Данії [4].

В енциклопедії «Народы и религии мира» знаходимо, що датчани, данскере (самоназв.), народ, основне населення Данії. Чисельність 5,7 млн осіб, з них в Данії 5,1 млн осіб. Живуть також у Швеції, Норвегії, Німеччині та ін. країнах. Віруючі, в основному лютерани, є послідовниками інших протестантських церков, католики.

«Ймовірно, – сказано в енциклопедії, – предками датчан і поріднених з ними народів – норвежців і шведів – були племена скотарів і землеробів, які прийшли в Ютландію і на острови Датського архіпелагу в кінці III тис. до н. е. Скандинавські племена й, вочевидь, насамперед, дани послужили етнічною основою для формування датчан. До складу датчан влилась частина фризів, які займали південний захід і західні острови, і *прибалтійські слов'яни на Датському архіпелазі* [Розрядка і курсив наші. – М. Є]. Найдавніші пам'ятки датської мови – рунічні написи епохи вікінгів (IX – XI ст.), які беруть початок від загальнонімецького рунічного письма. В епоху вікінгів утворилась датська держава, виникло

християнство, в XI – XII ст. складається датська етнічна спільнота [5].

Ймовірно, предками Володимира Даля і його батька були слов'яни-старообрядці, які примикали до релігійного руху в російському православ'ї, що вилилось у церковний розкол, який почався в 1650-ті роки і продовжується в наші дні [6].

Старообрядництво вперше з'явилося у вигляді протесту проти обрядових реформ патріарха Московського і всея Русі Никона. Метою реформ Никона було виправлення помилок у текстах богослужбових книг і приведення російського богослужбового обряду у відповідність до практики, прийнятої в грецьких та південнослов'янських церквах (Константинопольська, Антіохійська, Олександрійська, Єрусалимська, Сербська) і на Західній Русі (Київська митрополія). Однак глибинні джерела старообрядництва можна віднайти в есхатологічних ідеях, що вкоренилися в російській релігійній свідомості в середині XV ст.

Причиною нового сплеску апокаліптичних настроїв в російській церковній свідомості стали Брестська унія 1596 р., сприйнята в її межах як зрада ієрархії Київської митрополії православ'ю, і гоніння на православних, що розгорнулись в Україні та Білорусі в першій третині 17 ст., а також потрясіння, пережиті російським народом в епоху Смутного часу та польсько-шведської інтервенції (1604-1618). Московською церковною думкою в 1630-1640-х було сприйняте вчення про багатоступінчасте відступництво християн від істинної віри, розроблене київськими православними книжниками – борцями проти уніатства – архімандритом Захарієм Копистянським, монахом та вчителем Іоанном Вишенським і вчителем братської школи Стефаном Зизанією. У відповідності з вказівкою Одкровення Іоанна Богослова про те, що сатана був скований на тисячу років «після чого ж йому мало бити звільнення на короткий час» (Одкр. 20, 3), ці книжники вважали, що після тисячі років від втілення Сина Божого відбулось відпадання від істинної віри Риму, після ще 600 років відбулось відпадання від неї Києва – матері міст руських, а коли виповниться 1666 років, настане «царство двора». Твори в апокаліптичному дусі, створені київськими і московськими книжниками, які продовжили їх традиції, увійшли до виданого в Москві в 1644 р. збірника, що став відомим за назвою «Кирилова книга», центральним твором якого було тлумачення Стефана Зизанія на «Слово» св. Кирила Єрусалимського про останні роки. В світлі цих апокаліптичних настроїв усвідомлювалась необхідність виправлення помилок в богослужбових книгах і впорядкування усього ладу богослужбового побуту низкою видних діячів, які утворили так званий кружок ревнителів благочестя або боголюбців (протопопи Іван Неронов, Стефан Воніфатьєв, Авакум, архімандрит Никон та ін.) під впливом цих апокаліптичних настроїв. Коли один із членів цього гуртка, Никон, став патріархом Московським і всея Русі (1652), він почав рішучі перетворення

богослужбового обряду, взявши за взірць видані в Італії грецькі богослужбові книги. З метою уніфікації російської богослужбової практики з обрядовою практикою, прийнятою у греків і балканських слов'ян, ним були змінені саме ті обрядові форми, що закріпились постановами «Стоглавого» Собору 1551 р. (двоперсне хресне знамення, «сугубая аллілуйя» та ін.) в якості непорушних «правил віри». Це і послужило приводом старообрядницького розколу. Одним із перших літературних творів, що чітко виразив ідеї старообрядництва є твір монаха Спиридона Потьомкіна «Слово на еретики», написаний в кінці 1650 р. Спиридон, на відміну від багатьох інших противників обрядових реформ патріарха Никона, переніс полеміку з деталей обряду та особистих випадів на чітко богословський ґрунт [7].

Прийняття всією вищою ієрархією Православної Церкви постанов Великого Московського Собору 1666-1667 рр., що утвердив обрядову реформу, позбавило старообрядництво єпископату, який, згідно з ученням Церкви, зберігає і передає благодать апостольського часу.

На нашу думку, саме в ці роки і виїхали предки В. Даля з Росії в Данію. Уже в найдавніший період існування старообрядництва в ньому виділяються дві течії, у відповідності з відмінністю еклесіологічного осмислення нових умов церковного життя. Одна з них, що бере початок від учення протопопа Авакума, була більш оптимістичною. Авакум не повністю приймав учення про «кінцеве відступлення», загибель російського православного царства й царювання антихриста. Він розглядав існуючу церковну і світську владу як «єретичну», але сподівався, що з приходом нового «благовірного» царя стара віра запанує на Русі. Наполягаючи на збереженні, по можливості, традиційних форм церковного життя, Авакум допускав прийняття в старообрядці священників «ніконівського» рукоположення, тим самим визнаючи дійсність його і немалі благодаті в «ніконівській» церкві. Ці ідеї Авакума знайшли розвиток в «безпоповському» тлумаченні старообрядництва. Засновником більш радикального, «безпоповського» старообрядництва можна вважати сподвижника Авакума диякона Феодора. Згідно з його вченням, антихрист воцарився у 1666 р., усе духовенство зрадило Христу і втратило благодать. Визнання безпоповцями торжества антихриста в земному світі являло собою висування нового догмату, з якого витікало вчення, по-перше, про безблагодатність церкви і священства і, по-друге, про вчительську владу мирян, на підставі останнього ствердження виник інститут безпоповських «наставників», по-третє, уявлення про порочність всього світу і неможливість в ньому таїнств євхаристії, священства і шлюбу, по-четверте, про необхідність для прибічників старообрядництва відмови від тих форм християнського життя, які освячені таїнствами – від шлюбу і продовження людського роду. В залежності від богословських положень нових форм обряду й організації общинного життя, які виробились в

зв'язку з цим, старообрядництво безпоповського напрямку роздробилось в кінці XVII-XIX ст. на велику кількість тлумачень.

На нашу думку, до одного з цих напрямків належать і предки В. Даля. Під впливом датських проповідників, їх нащадки через століття стали лютеранами. Лютеранство в той час стало в Данії одною з найвпливовіших течій протестантизму, що отримало назву за ім'ям реформатора Християнської Церкви Лютера Мартіна (1483-1546) – німецького мислителя і теолога, ідеолога Реформації в Німеччині, засновника німецького протестантизму. Він був магістром «вільних мистецтв» Ерфуртського університету (1505), очолював кафедру моральної філософії (з 1508), був доктором теології (1512) Віттенберзького університету.

Лютер Мартін здійснив переклад Біблії на німецьку мову («Біблія, яка є повне Священне писання на німецькій», 1534), що зіграла важливу роль в конституванні німецької літературної мови: за життя Лютера було продано більш як 100 000 примірників цієї книги [8].

На наш погляд, саме цей приклад Лютера, а потім Сведенборга надихнув В. Даля перекласти Мойсееве П'ятикнижжя (основна частина Ветхого Заповіту) на російську простонародну мову. «Бытописание» пройшло в 1869 р. цензуру, але так і не дійшло до друку. В історії культури і релігії Західної Європи Лютер ініціював відродження пророко-біблейського, «ізраїльсько-християнського» типу релігійної віри: примітивно-чуттєвий культ і обрядовість античного канону були ним відкинуті і замінені духовно-словесними репертуарами служіння Богу.

Про вчення Дионісія Ареопажита і його школи, згідно якій Бог – «наречений» душі, а душа – «наречена» Бога, Лютер писав: «Це лише власні вчення авторів, котрі вони приймають за вищу мудрість. І я колись цим займався, звичайно не без великої шкоди. Я говорю Вам: «Ненавидьте це «Містичне богослов'я» Діонісія і подібні книги, в яких містяться подібні байки, як чуму... Своїм «Містичним богослов'ям», навколо якого невігласи-теологи піднімають так багато галасу, він приніс найбільші неприємності. В ньому *більше платонізму, ніж християнства*, і я не хотів би, щоб чиясь священна душа коли-небудь ознайомилась з цією книженцією» [9]. Як «пусту фантазію і мрійництво» позначив Лютер уявлення Бонавентури про мислими сценарії поєднання душі з Богом.

Лютер не намагався (в дусі сект початкового християнства) сліпо і механічно наслідувати взірцям павло-іоаннівського Євангелія – він звільнився від католицької містики, замінив її набожністю, орієнтованою на класичну біблейську, пророко-євангелічну релігію.

Народившись в сім'ї лютеран, В. Даль, подібно М. Лютеру, продовжував пошуки релігійної істини. Ще до прийняття православ'я він пояснив письменнику Мельникову-Печерському: «Найбільш пряма спадкоємниця Апостолів, безперечно, ваша Греко-східна церква, а наше лютеранство далі від усіх забрело в дикунство і глухомань» [10].

Наші дослідження приводять до думки, що вчення Лютера було добре відоме батьку В. Даля, як богослову-лютеранину. Свої переконання він передав синам, у тому числі і юному Володимиру: «Батько мій, – згадував він, – силою волі своєї, умів вкорінити в нас навіки страх Божий і святі Моральні правила. Бачачи людину такого розуму, ученості і сили волі, як він, мимоволі завжди підпорядковуєшся його переконанням» [11].

Однак на юного В. Даля мала вплив і Православна Церква, особливо в роки його навчання в Морському кадетському корпусі. У «Денному журналі», який вівся на бригу «Фенікс», Володимир Даль особливо відзначив, що йому як лютеранину дозволяли відвідувати (при наявності в тому чи іншому порту) лютеранські церкви: «9-го числа у неділю їздили ми всі до церкви, мене ж Сергій Олександрович відпустив до лютеранської церкви, а після закінчення молебствія дозволив мені відшукати знайомого мені тутешнього Бургомістра Залемана» [12].

У Кронштадті, наприклад, лютеранської церкви не було. Перед початком плавання юних моряків у Данію та Швецію «Сергій Олександрович Шихматов, – пише В. Даль, – нас всіх зібрав і повіз до кронштадтської церкви; після закінчення літургії ми повернулись на бриг» [13].

Після повернення з далекого плавання юні моряки, і в їх числі В. Даль, знову відвідали ту ж Православну Церкву: «20 годин йшли ми різними курсами при доволі свіжому вітрі і сьогодні вранці прийшли на малий кронштадтський рейд. Ми вранці з'їздили до церкви, де подякувавши Всевишнього за благополучне закінчення плавання нашого, повернулись на бриг» [14]. Володимир

вже тоді розумів, що Всевишній є єдиний для усіх віруючих.

Можливо, що в такі моменти й зароджувались погляди юного Даля на католицизм, лютеранство і православ'я. Певно, саме в юнацькі роки і виникло у нього бажання зблизитись з російським народом через його традиційну ідеологію – православ'я. Однак і уроки батька, лютеранина-богослова, залишили помітний слід в душі В. Даля у вигляді благодатних паростків: за прикладом Лютера і Сведенборга в останні роки життя він переклав Мойсеєве П'ятикнижжя на російську простонародну мову. Порівняємо: Лютер першим переклав Біблію на німецьку мову, а Сведенборг оголосив себе духовидцем, давши, з його слів, «істинне» тлумачення Біблії на шведській. В. Даль, слідуючи їхньому духовному прикладу, переклав на російську мову частину Біблії, в тому числі, Апокаліпсис з Нового Заповіту і дав його тлумачення із загальним заголовком «Бытописание».

Володимир Даль, за свідченням його біографа і молодшого друга П. І. Мельникова, схилився до розуміння душі як безсмертної духовної істоти, що дає життя. Після спільного прочитання одного із міркувань Сведенборга про досвід душі після розлучення її з тілом, Даль заявив: «Так говорив же я вам, що у Сведенборга нічого немає супротивного християнству. <...> православ'я Сведенборг не знав <...>, а написав те ж саме, або майже те ж саме» [15].

Так, шляхи духовного сходження (від лютеранства) привели у вересні 1871 року В. Даля до православ'я: «Я, – пояснював В. Даль, – все життя шукав істину і тепер знайшов її» [7, LXXVI].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ильченко В. И. Пути духовного восхождения В. И. Даля (от лютеранства через аллопатию и гомеопатию к православию) / В. И. Ильченко, К. А. Лукьяненко // Владимир Даль как исследователь и творческая личность. Двенадцатые Международные Далевикие чтения. – Луганск : Изд-во ВНУ им. В. Даля, 2008. – С. 71–78.
2. Шевченко В. М. Словник-довідник з релігієзнавства / В. М. Шевченко. – К. : Наук. думка, 2004. – С. 456.
3. Бессараб М. Я. Владимир Даль [электронный ресурс] / М. Я. Бессараб. – М., Современник, 1972. – Режим доступа : http://oleg-borisoov.narod.ru/dal/dalPers/vid_21.htm.
4. 200 лет со дня рождения В. И. Даля // Русский вестник. – 2001, 19 нояб.
5. Народы и религии мира : [энциклопедия] / [гл. ред. В. А. Тишков ; редкол. : О. Ю. Артемова, С. А. Арутюнов, А. Н. Кожановский и др.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1999. – С. 156.
6. Религия : [энциклопедия] / [сост. и общ. ред. А. А. Грицанов, Г. В. Синило]. – Мн. : Книжный Дом, 2007. – С. 779.
7. Там само. – С. 780.
8. Там само. – С. 571.
9. Там само.
10. Даль В. И. (Казак Луганский) Полное собрание сочинений : в 8 т. / В. И. Даль : [подгот. текстов, сост., предисл. В. Я. Дерягина, З. С. Дерягиной; крит.-биограф. очерк А. Мельникова-Печерского]. – М. : Столица, 1995. – Т. 1. – С. LXXVI.
11. Там само. – С. 261.
12. Російська державна бібліотека. – РО. Ф. 473. Карт. 1. Од. зб. 1. – Арк. 193зв.
13. Там само. – Арк. 169зв.
14. Там само. – Арк. 194зв.
15. Даль В. И. Указ. соч. – С. LXXIV-LXXV.
16. Там само. – С. LXXVI.

Рецензенти: Добров П. В., д.і.н., проф.;
Шевченко Н. В., к.і.н., доц.